

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

APPENDIX

Ανακοινώσεις από ενότητες προηγούμενων τόμων

Papers from previous volumes

ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΙΔΕΩΝ ΦΥΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΗ «ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ»
ΤΟΥ ΒΙΚΕΝΤΙΟΥ ΔΑΜΟΔΟΥ (1700-1754)¹

Ι.Γ. Δελλής

Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Στον αγαπητό παιδικό μου φίλο, Ν.Β. Συρίμπετη

Ι. Εισαγωγή σημείωση: το χειρόγραφο

Χειρόγραφα μαθημάτων «Φυσιολογίας» που δίδαξε ο Δαμοδός στα Χαβριάτα υπάρχουν σε διάφορες βιβλιοθήκες, 23 τον αριθμό σύμφωνα με τον κατάλογο που έχει συντάξει η Μπόμπου-Σταμάτη². Από αυτά 15 είναι χρονολογημένα και τα 8 αχρονολόγητα. Η αντιγραφή των πρώτων κυμαίνονται στο χρονικό διάστημα (1737-1780). Το μοναδικό που βρίσκεται στην Κεφαλονιά είναι αυτό στη βιβλιοθήκη Ιακωβάτων στο Ληξούρι με ταξινομικά στοιχεία αρ. 4 Δφ. 220α-259β. Όλα τα χειρόγραφα «φυσιολογίας» παραμένουν ανέκδοτα και δεν έχουν τύχει ιδιαίτερης φιλοσοφικής ανάγνωσης εκτός από εκείνη του Κ. Πέτσιου³ που έχει συμπεριλάβει αρκετά στοιχεία στο έργο του. Το χειρόγραφο που μελέτησα προέρχεται από το αρχείο των «οίκων Τυπάλδων-Ιακωβάτων». Είναι επιτομή, δεν είναι αυτόγραφο. Αντιγραφέας του είναι ο μαθητής του Δαμοδού, ιερέας Χαράλαμπος-Φλώριος Λαγκούσης⁴ (μέσα του 18ου αιώνα – 1821). Η αρχή του χειρογράφου έχει ως εξής: «Ὁ περί τῶν αἰσθητῶν καί ὕλικῶν λόγος φυσιολογία λέγεται».

1. Το κείμενο δημοσιεύεται όπως εκφωνήθηκε στο συνέδριο χωρίς ιδιαίτερες τροποποιήσεις. Προστέθηκαν μόνο κάποιες σημειώσεις.

2. Β. ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *Βικέντιος Δαμοδός: Βιογραφία – Εργογραφία – 1700-1754*, Αθήνα 1993, σσ. 540-541.

3. Κ. ΠΕΤΣΙΟΣ, *Η περί φύσεως συζήτηση στη Νεοελληνική σκέψη: όψεις της φιλοσοφικής διερεύνησης από τον 15ο ως τον 19ο αιώνα*, Ιωάννινα ²2003, σσ. 267-280.

4. Βλ. Β. ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *Βικέντιος Δαμοδός, ό.π.*, σσ. 74-75.

II. Τρεις μεθοδολογικές αρχές μελέτης κειμένων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

Πριν αναλύσουμε πολύ συνοπτικά το περιεχόμενο του παραπάνω χειρογράφου για να διαπιστώσουμε ευρωπαϊκές ιδέες που προσλαμβάνει ο Δαμοδός, θεωρώ, με βάση την αποκτημένη ερευνητική εμπειρία μου, πως, όταν μελετά κανείς κείμενα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού πρέπει να έχει υπόψη του τρεις μεθοδολογικές αρχές:

α) Τον «εκλεκτισμό», που είχε καθιερωθεί ως *modus Philosophandi* στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό τον 17ο και 18ο αιώνα και προτείνεται τόσο από τον J. Brucker (1696-1770)⁵ στο έργο του, *Κριτική Ιστορία της Φιλοσοφίας*, όσο και από τον Diderot, ο οποίος έχει γράψει ένα εκτενές λήμμα «περί εκλεκτισμού» στον 5ο τόμο της *Εγκυκλοπαίδειας*⁶. Ο Κοραής προτείνει τον «εκλεκτισμό» ως μέθοδο στο πλαίσιο της συμβουλής του περί «μετακενώσεως», ενώ μεταφράζει τον ορισμό που δίνει ο Diderot στην πραγματεία του, *Σχολαστικοκατάργησις*⁷. Ο εκλεκτισμός προϋποθέτει από τη μια μεριά ευρυμάθεια

5. *Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostrum aetatem deducta*, Λειψία, 1742-1744, vol. IV, pp. 3-4 μετάφραση του ορισμού που δίνει ο Brucker στον «εκλεκτισμό». Βλ. Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Όψεις προβληματισμού περί παιδείας στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, Gutenberg, Αθήνα 2014, σσ. 252-255.

6. *Encyclopedie au Dictionnaire des Science des Arts et des Metiers (1751-1780)*, tom. 5, pp. 270-293. Χρησιμοποιούμε εδώ την φωτο-ανατύπωση της *Encyclopedie*, Stuttgart – bad Coinsstatt Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog), 1995.

7. Ο Κοραής ορίζει τον «Εκλεκτισμό» ως εξής: «Ἐκλεκτικός φιλόσοφος εἶναι ὅστις καταπατῶν μέ τούς πόδας του τάς προλήψεις, παραδόσεις, ἀρχαιότητας, τήν κοινήν συγκατάθεσιν, ἀξιοπιστίαν, ἐνὶ λόγῳ πᾶν τό καθυποβάλλον τό πλῆθος τῶν πνευμάτων, τολμᾷ νά συλλογίζηται μόνος του, νά ἐπαναβαίη εἰς τάς καθαρωτέρας γενικὰς ἀρχάς, νά τάς ἐξετάζη, νά τάς ἀνακρίνη, νά μή δέχηται τίποτε παρά μέ τήν πείραν καί τόν λόγον, καί ὅστις ἀπ' ὅλας τάς ὁποίας ἀνέγνωσε φιλοσοφίας, χωρίς προσοχῆς καί προσωποληψίας κάμνει ἐξ αὐτῶν μίαν φιλοσοφίαν μερικὴν καί οἰκιακὴν, διότι ἡ φιλοδοξία τοῦ ἐκλεκτικοῦ εἶναι μᾶλλον παιδαγωγός τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· μαθητῆς του ζητεῖ νά μετασχηματίσῃ τούς ἄλλους, χωρίς νά μετασχηματίζεται αὐτός ὁ ἴδιος· νά διδάσκῃ τήν ἀλήθειαν, χωρίς αὐτός νά τή γνωρίζῃ μῆτε σπείρη, μῆτε φυτεύει, ἀλλά συνάζει καί κοσκινίζει. Ἦθελεν ἀπολαύσει ἡσύχως τά συναχθέντα, ἤθελε ζῆσει εὐτυχῆς καί ἀποθάνει ἀγνώριστος, ἂν ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ ματαιότης ἢ ἴσως, ἐν αἴσθημα πλέον εὐγενές, δέν ἤθελε νά τόν εὐγάλη ἀπό τόν χαρακτήρα του...» στο Α. ΚΟΡΑΗΣ, *Σχολαστικοκατάργησις*, ἐκδ. Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, Αθήνα 1964, τόμ. Α2, σ. 1349. Ο Κοραής καταγράφει την ιστορία του όρου «εκλεκτική φιλοσοφία», ό.π., σ. 1348.

Ο Κοραής μεταφράζει την αρχή (σσ. 270-271) του εκτενούς λήμματος «eclectisme» της *Encyclopedie*, που έχει γράψει ο ίδιος ο Diderot. Ο Γάλλος φιλόσοφος Diderot (ibidem, p. 283) καταρτίζει τον κατάλογο των διανοητών του 17ου αιώνα που ακολούθησαν τη μέθοδο του «εκλεκτισμού» στη φιλοσοφία, χωρίς περαιτέρω σχόλια, αλλά παραπέμποντας στα ad hoc άρθρα της *Encyclopedie*. Παραθέτουμε αυτό τον πίνακα με την προσθήκη κάποιων στοιχείων για να έχει ο αναγνώστης μια ελάχιστη εικόνα. Ο Ιταλός φιλόσοφος και μαθηματικός

από την άλλη κριτική στάση κατά την επιλογή εκείνων των φιλοσοφικών ιδεών που θα οδηγήσουν πιθανόν στη σύνθεση των αντιθέσεων. Ο εκλεκτισμός έχει κι άλλο καλό αναχαιτίζει την τάση προς τον Δογματισμό.

β) Πρέπει κανείς να εξετάζει το κείμενο που μελετά στο πλαίσιο των μεταφράσεων. Η μετάφραση ήταν πρόταγμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, όπως διαβάζουμε στο λήμμα «translation» της *Encyclopedia of the Enlightenment*⁸ και στο κεφ. που έχει γράψει για το θέμα αυτό η Fania oz-SALZBERGER στο *The Routledge Companion to Eighteenth Century Philosophy*⁹. Πιστεύουμε πως μεγάλος αριθμός έργων που εκδόθηκαν τον 18ο αιώνα από Έλληνες λογίους ήταν μεταφράσεις, για να εξυπηρετήσουν ad hoc διδακτικές ανάγκες.

Jordano Bruno (1548-1600)· Jeronymus Cardanus (1501-1576), *Arsmagna*, Nuremberg 1545· Francis Bacon (1561-1626)· Thomas Campane (1568-1639), *City of Sum* (1602)· Thomas Hobbes (1588-1679), *Leviathan*, 1651· Rene Descartes (1596-1650)· Guillaume Leibniz (1646-1716), *Monadologie*, 1714· Christian Thomasius (1655-1728)· Francois Buddee (1667-1729), *Theses de Atheismo et superstition* (1717-1756).

Στη σ. 284 ο Diderot κάνει λόγο για δύο μορφές «εκλεκτισμού», αφού προηγουμένως γράφει την «ιστορία του εκλεκτισμού» (σ. 273-285), και διακρίνει δύο μορφές «Εκλεκτισμού». Γι' αυτό γράφει: «παρατηρούμε πως υπάρχουν δύο μορφές Εκλεκτισμού: ο ένας είναι ο πειραματικός, που ασχολείται με τη συγκέντρωση γνωστών αληθειών και γεγονότων, καθώς και με την αύξησή τους μέσω της σπουδής της φύσης· ο άλλος είναι ο συστηματικός, που ασχολείται με τη σύγκριση των γνωστών αληθειών και τον συνδυασμό των γεγονότων προκειμένου να οδηγηθεί είτε στην εξήγηση ενός φαινομένου είτε στην κατανόηση μιας εμπειρικής παρατήρησης. Ο πειραματικός Εκλεκτισμός είναι ο κλήρος των ανθρώπων της εργασίας· ο συστηματικός Εκλεκτισμός είναι ο κλήρος των ανθρώπων του πνεύματος· εκείνος που θα επανενώσει τους δύο εκλεκτισμούς, θα δει το όνομά του να ανυψώνεται ανάμεσα στα ονόματα του Δημόκριτου, του Αριστοτέλη και του Bacon...». Ο Αριστοτέλης και Bacon (*Novum Organum*) πρότειναν μεθόδους έρευνας. Ο θιασώτης των δύο «εκλεκτισμών» θα επινοήσει μια νέα μέθοδο και γι' αυτό μπορεί να συγκαταλεχθεί ανάμεσα σ' αυτούς. Ο Diderot υπολογίζει ανάμεσα σ' αυτούς τον Δημόκριτο ως εισηγητή της θεωρίας περί των «πρωτευουσών και δευτερευουσών ιδιοτήτων» που παίζουν κυρίαρχο ρόλο στη διαδικασία της γνώσης. Ο Diderot κλείνει το «λήμμα» (σ. 293) με αναφορά ειδικά στο έργο του Brucker, *Κριτική ιστορία της φιλοσοφίας*, ο οποίος συνθέτει έναν πλήρη κατάλογο των αρχαίων και νεωτέρων συγγραφέων που ακολουθούν τη μέθοδο του εκλεκτισμού.

Να σημειώσουμε πως κατά τη μαρτυρία του Διογένηος Λαερτίου (*Προίμιον*, 21) ο Ποτάμων, που έζησε την εποχή του Αυγούστου, χρησιμοποίησε τον όρο «εκλεκτική, εκλεκτισμός» «Ἐτι δὲ πρὸ ὀλίγου καὶ ἐκλεκτικὴ τις αἵρεσις εἰσῆλθη ὑπὸ Ποτάμωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐκλεξαμένου τὰ ἀρέσκοντα ἐξ ἑκάστης τῶν αἰρέσεων». Επίσης στον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα, *Στρωματείς Α'*, VII, 31-33. «ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστη τῶν αἰρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμψαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί». Ο ορισμός αυτός δεν αναφέρεται σε όνομα συγγραφέα.

8. Vol. 4, pp. 165-171.

9. Editor AARON GARRETT, N. York, 2014, pp. 31-61. Η ΙΔΙΑ έχει γράψει ακόμη για το ίδιο θέμα το άρθρο «The enlightenment in translation: Regional and European aspects», *European of History – Revue Européenne Histoire*, 13.9.2006, pp. 385-409.

Εξάλλου για την ελληνική πραγματικότητα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας από τη μια μεριά την προτροπή του Κοραή «περί μετακενώσεως»¹⁰ από την άλλη τον ύμνο που πλέκει στους Έλληνες λογίους για το τεράστιο μεταφραστικό τους έργο.¹¹

γ) Επίσης στο πλαίσιο της ομολογίας του Κωνσταντίνου Κούμα (1777-1836) για τον χαρακτήρα της Ελληνικής Φιλοσοφίας στην εποχή του επιβεβαιώνει τις δύο προηγούμενες «αρχές». Ο Θεσσαλός δάσκαλος στο επίμετρο της μετάφρασης της Ιστορίας της φιλοσοφίας του Tenneman γράφει: «Τά τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος φιλοσοφήματα εἶναι κυρίως μιμήματα τῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἀριστοτελικο-σχολαστικῆς καί νεωτέρας φιλοσοφίας. Ὁ ἱερός θίασος τῶν αὐτοφιλοσόφων προγόνων μας παρήλθε μετά τῶν ἄλλων ἀγαθῶν μας, καί ἐκ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἤρκεσθημεν ἐάν περιπατῶμεν παραλλήλως μέ τήν φιλοσοφίαν τῶν μεγαλοφυῶν τῆς Εὐρώπης ἀνδρῶν»¹².

Η λέξη «μιμήματα» έχει πολλά σημαινόμενα. Τα κείμενα αυτής της περιόδου είναι σε μεγάλο βαθμό μιμήσεις, επιτομές, μεταφράσεις και ερανίσματα.

III. Σύνομη ιστορία του όρου «Φυσιολογία»

Φυσιολογία δίδαξαν και έγραψαν, εκτός από τον Δαμοδό (1700-1754), ο Βούλγαρης¹³ (1716-1806) κ.ά. αλλά και ο Θ. Κορυδαλέας (1570-1646) αναφέρει τον όρο «Φυσιολογία» στο έργο του, *Εἴσοδος Φυσικῆς Ἀκράσεως κατ' Ἀριστοτέλην*¹⁴.

Ο λόγος διδασκαλίας αυτού του αντικειμένου, εκτός των άλλων, ήταν «εἰς παῦσιν τῆς δεισιδαιμονίας»¹⁵. Η «δεισιδαιμονία» ήταν διάχυτη εκείνη την

10. Βλ. ΚΟΡΑΗΣ, Α., *Αλληλογραφία*, Αθήνα 1979, τόμ. Γ', σ. 157 και ΚΟΡΑΗΣ, Α., *Προλεγόμενα*, Αθήνα 1964, τόμ. Α', σσ. 361-362.

11. ΚΟΡΑΗΣ, Α., *Υπόμνημα περί τῆς παρουσίας καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι*, μτφ. Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Ἐν Ἀθήναις, 1853, σσ. 49-50.

12. TENNEMANN, W.G., *Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, μτφ. Κ.Μ. Κούμας, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1818, επανατύπωση Ακαδημία Αθηνῶν, ΚΕΕΦ, Αθήνα 1973, σ. 208.

13. Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, «Νευτώνειες επιδράσεις στη σκέψη του Ε. Βουλγάρεως: μεθοδολογικές και οντολογικές προϋποθέσεις ερμηνείας της φύσης», *Νεῦσις*, 8 (1999), σσ. 21-53· Βλ. ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣ, *Οι επιστήμες στην Τουρκοκρατία*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1993, τομ. Β', σ. 29 (χειρόγραφο). Συνεγράψατο ο ελάχιστος Ἰωάν[νης] Ἄδαμης ὁ ἐξ Ἀρβάν.

14. Πλήρης τίτλος, *Εἴσοδος Φυσικῆς Ἀκράσεως κατ' Ἀριστοτέλην, συναρμισθεῖσα ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου Θεόφιλου τοῦ Κορυδαλέως, ...*, Βενετία 1779, σ. δ' & στ' «...τῆς φυσιολογίας εἰς δύο διαιρουμένης εἰς τε τό ἱστορικόν, καί αἰτιολογικόν τῶν ἐν τῇ φύσει γινομένων ζητητέον ἀφελῆ καί ἀπράγμονα, ἀλλά τοῖς αἰτίοις τούτων ἐμβατεύειν...».

15. *Φυσική δημῶδης εἰς παῦσιν τῆς δεισιδαιμονίας*. Ἐκ τῆς Γερμανικῆς γλώσσης μετα-

εποχή εξαιτίας της απαιδευσίας που επικρατούσε και οι άνθρωποι γίνονταν έτσι αντικείμενο εκμετάλλευσης. Ο Κοραής καταδικάζει τη δεισιδαιμονία και τον αθεϊσμό στα *Προλεγόμενα*¹⁶ του όπως έχουμε αποδείξει με μια μελέτη μας πάνω στο θέμα αυτό. Το ίδιο στην *Ελληνική Νομαρχία*, Άωνύμου του Έλληνα¹⁷.

Ο όρος «φυσιολογία» είναι αντιδάνειο. Τον εντοπίζουμε για πρώτη φορά στον Διογένη Λαέρτιο και συγκεκριμένα στον «Βίο του Επίκουρου», ο οποίος, κατά τον Διογένη τον χρησιμοποίησε για να δηλώσει τη θεωρία του για τα «άτομα και το κενό» και στον Αριστοτέλη (περί Αίσθήσεως και Αισθητών, 442b24-25) αλλά όχι ακριβώς με την ίδια σημασία. Ο Αριστοτέλης ομιλεί περί φυσιολογίας των φυτών. Ο Κικέρων διαμεσολαβεί για τη μεταφορά του όρου αυτού στη Δύση. Ο Ρωμαίος φιλόσοφος και ρήτορας γράφει: «φυσιολογία είναι η έρευνα των φυσικών αιτιών και φαινομένων» και συμπληρώνει «φυσιολογία οι Έλληνες ονομάζουν την έρευνα για την εξήγηση της φύσης»¹⁸.

Οι R. Agiew και A. Gabbey συγγραφείς του εκτενούς κεφαλαίου με τίτλο: «Σῶμα καί φυσικός κόσμος» στο αξιόλογο συλλογικό δίτομο έργο: *The Cambridge History of the Seventeenth Century Philosophy*¹⁹ καταγράφουν αρκετά σημεία της ιστορικής εξέλιξης του όρου φυσιολογία στην Ευρώπη. Οι ίδιοι σημειώνουν πως είναι συνώνυμοι οι όροι: «φυσιολογία», «φυσική» και «φυσική φιλοσοφία» που χρησιμοποιήθηκε από τον Newton. Να προσθέσουμε ότι στην Ευρώπη χρησιμοποιούνταν ακόμη ως συνώνυμοι οι όροι, *Mechanical Philosophy*, *Experimental Philosophy*, *Corpuscular Philosophy*. Δεν χρησιμοποιούσαν τον όρο «θεωρία ατόμων» ή «ατομική θεωρία» γιατί παρέπεμπε στον Δημόκριτο, Επίκουρο και στο έργο του Ρωμαίου Λουκρήτιο, *De natura rerum* οι οποίοι θεωρήθηκαν άθεοι γιατί απέκλειαν τη θεϊκή παρέμβαση στη δημιουργική κίνηση των ατόμων. Με τον όρο «φυσική φιλοσοφία» οι ευρωπαίοι στοχα-

φρασθείσα και φιλοτίμω δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου Κυρίου Χατζῆ Κωνσταντίνου Πώππ τοῦ ἐκ Σιμπινίου εἰς φῶς ἐκδοθεῖσα..., Βενετία 1810. Βλ. ΚΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Δ., «Φυσική δημόδης εἰς παῦσιν τῆς δεισιδαιμονίας», Βιέννη 1810: ποῖος ὁ συγγραφέας καὶ ὁ μεταφραστής του βιβλίου», *Ὁ Ερασιστής*, 25 (2005), σσ. 163-171.

16. Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, «Δεισιδαιμονία» καὶ «αθεΐα» στα *Προλεγόμενα* του Αδαμάντιου Κοραή: πηγές, επιδράσεις, ιδέες καὶ θέσεις», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 12, 2009-2010, σσ. 187-222.

17. «ἤτοι λόγος περὶ Ἐλευθερίας, συντεθείς τε καὶ Τύποις ἐκδοθείς ἰδίως ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων, Ἐν Ἰταλία, 1806». Παραπέμπουμε στην ἐκδοση Αθήνα 1973 (εκδ. Κάλβος), σ. 82: «Ὡ δεισιδαιμονία, πόσον φοβερά εἶσαι ἀνάμεσα εἰς τὰ ἀνθρώπινα πάθη, καὶ πόσον οὐτιδανώνεις τὴν ἀνθρωπότητα, ὅταν κυριεύσης τὰς ψυχὰς τῶν ἀπλῶν καὶ ἀμαθῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι τόσον ἀπομωρώνονται, ὅπου τρέμουν εἰς τὴν ψευδῆ λαλιάν σου, καθὼς τὰ βρέφη φοβοῦνται ἓνα ὄφιν ξύλινον, ἢ ἓνα χαλκοῦν λέοντα».

18. ΚΙΚΕΡΩΝ, *De divinatione*, I, 41, 90· II, 16, 37· *De natura deorum*, I, 8.

19. (edrs) D. GARBER - M. AYERS, *Cabridge Univ. Pr.*, 1998, vol. I, pp. 425-453.

στές δε δήλωναν αποκλειστικά και μόνο μια καθαρά περιορισμένη πειραματική διαδικασία, αλλά μια θεωρητική σύλληψη της πραγματικής με πολύ ευρύτερο πλάτος. Μ' αυτό τον όρο δηλώνονταν πολλές γνωστικές περιοχές σε στενή συνάρτηση μεταξύ τους, όπως Επιστημολογία, Μεταφυσική, Οντολογία ακόμη και θεολογικές θεωρήσεις.

Ο Βούλγαρης, που είναι ανεπιβεβαίωτο, αν υπήρξε μαθητής του Δαμοδού, ορίζει την *Φυσιολογία*, ή τα *Στοιχεία Φυσιολογίας* που είναι υπότιτλο στο έργο του, *Τά Αρέσκοντα τοῖς Φιλοσόφοις* ως εξής: «φυσιολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τό διάστημα τοῦ παντός, καί πάντα τά ἐν αὐτῷ σώματα πολυπραγμονοῦσα καί τούτων τήν φύσιν, τά προσόντα, τās ιδιότητας, τās ἐνεργείας, τά πάθη, τήν θέσιν, τήν τάξιν, τās δυνάμεις, τά αἰτιατά, τās αἰτίαις, τούς τρόπους, τά μεγέθη, τās ἀρχάς, μαθηματικής ὡς οἶον τε ἀποδεικνύουσα»²⁰.

Να σημειώσουμε πως ακόμα και σήμερα χρησιμοποιείται ο όρος «Φυσιολογία». Πρόσφατα ο Dennis De Schene του Πανεπιστημίου του Cornell στις ΗΠΑ δημοσίευσε βιβλίο με το τίτλο, *Physiologia, Natural philosophy in Late Aristotelian and Cartesian Thought*²¹.

20. *Τά Αρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις: ἤτοι τά περί τῶν φύσει ὄντων φιλοσοφούμενα*. Ἐπιτεμημένος μέν, σαφῶς δε ὡς οἶον τε τοῖς φιλοσοφίας ἐρασταῖς ἐκ διαφόρων φιλοσόφων ἀωτενόμενα ὑπό Ε. Διακόνου τοῦ Βουλγάεως, σχολαρχοῦντος ποτέ ἐν τε Ἰωαννίνους, Ἄθωνι & Βυζαντίῳ, Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ, Γεωργίου Βενδῶτη, 1805, σ. 3.α Ο Βούλγαρης διαιρεί την «Φυσιολογία» σε «Ἱστορική καί αἰτιολογική» ὅπως καί ο Β. Δαμοδός.

21. Cornell University Press, 1996, p. 9. Ο Αμερικανός συγγραφέας παραθέτει ένα εκτενές απόσπασμα από τα *Commentaria* του Ιησουίτη σχολιαστή του Αριστοτέλη Franciscus Toletus (1532-1596) στο οποίο αναδεικνύονται συνοπτικά οι ιδέες του Σταγασιρίτη περί «φυσιολογίας» ή «φυσικής φιλοσοφίας». Γράφει ο Toletus: «ὅ,τι περιέχει ἡ φυσική φιλοσοφία εἶναι εἴτε γύρω ἀπό τις ἀρχές (principles) ἢ γύρω ἀπό τα πράγματα τα οποία συντίθενται ἀπ' αὐτές τις ἀρχές. Ἡ φυσική φιλοσοφία ἀσχολεῖται με τις ἀρχές ὄλων των φυσικῶν σωμάτων καί τις κοινές τους ιδιότητες (μέγεθος, βάρος κλπ.) καί στη συνέχεια με τον τρόπο με τον οποίον αὐτά συντίθενται. Ὅ,τι συντίθεται εἶναι εἴτε ἀπλό σώμα, ἀπό το οποίο δεν προέρχονται ἄλλα ἢ σύνθετο καί μεικτό. Εἴαν ἕνα σώμα εἶναι ἀπλό, αὐτό εἶναι εἴτε ἀφθαρτό ὅπως ο οὐρανός, για τον οποίον ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ κάνει λόγο στα δύο πρώτα βιβλία της πραγματείας του *Περί Οὐρανοῦ* (De caelo) ἢ εἶναι φθαρτό, ὅπως τα στοιχεῖα για τα οποία γράφει στα δύο τελευταία βιβλία του ἴδιου ἔργου... ὅσον ἀφορᾷ στα σύνθετα σώματα, ἀλλ' ἐπίσης στα ἀπλά στοιχεῖα καθ' ἑαυτά, ἔχουν κοινές ιδιότητες, τῆ γένεση καί τῆ φθορά. Αὐτές τις ιδιότητες ἀναλύει στο ἔργο του, *Περί γενέσεως καί φθορᾶς*.

Από τα σύνθετα σώματα μερικά εἶναι ἀψυχα σώματα καί μερικά ἐμψυχα. Διαπραγματεύεται πρώτα τα ἀψυχα σώματα καί στη συνέχεια τα ἐμψυχα. Ἀνάμεσα στα ἀψυχα πράγματα ἄλλα εἶναι υψηλά καί τα ονομάζει μετέωρα, καί εμφανίζονται πάνω ἀπό ὅλα, ὅπως οἱ ἀνεμοί, ἡ βροχή, το οὐράνιο τόξο, ἢ ἀλώνι καί ἄλλα. Σ' ὅλα αὐτά ἀναφέρεται ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ στο ἔργο του *Μετεωρολογικά*. Μερικά εἶναι ὑποκάτω στα εσωτερικά μέρη τῆς γῆς, ὅπως τα μέταλλα, οἱ λίθοι. Ὅσον ἀφορᾷ στα ἐμψυχα πράγματα, ἐπειδή ἡ ψυχὴ εἶναι κοινή σ' ὅλα αὐτά γι' αὐτό τα διαπραγματεύεται στα τρία πρώτα βιβλία του *Περί ψυχῆς*, ἔργου του

Η βιβλιογραφία πάνω σε τέτοια θέματα αυξήθηκε τον 17ο αιώνα και μετά την εξαγγελία του Fr. Bacon: «Η γνώση είναι δύναμη». Πολλοί, π.χ. R. Boyle (1627-1691) επιδίωκαν την εξήγηση της φύσης, μέσω της ατομικής θεωρίας, για να αποκτηθεί χρήσιμη γνώση». Έχουμε τις απαρχές του «Επιστημονικού ωφελιμισμού».

Ο όρος «φυσιολογία» με εμπλουτισμένο περιεχόμενο επιστρέφει στον ελληνικό χώρο και χρησιμοποιείται όπως και στην Ευρώπη στο πλαίσιο της νεωτερικότητας.

Η «φυσιολογία» του Δαμοδού δεν φαίνεται ότι είναι πρωτότυπο έργο. Δεν είμαστε σε θέση αυτή τη στιγμή να υποστηρίξουμε αν είναι εράνισμα από πολλά έργα όμοιου περιεχομένου ή είναι η μετάφραση κάποιου συγκεκριμένου έργου με ελάχιστες προσωπικές παρεμβάσεις. Όπως αυτό έχει αποδειχθεί πως ο Δαμοδός τόσο στην *Ηθική*²² όσο και στο *Συνταγμάτιον Μεταφυσικής*²³ ακολουθεί και σχεδόν μεταφράζει τα ομώνυμα έργα του Γάλλου φιλοσόφου Edmondus Purchotius.

Αδιάφορα από μια πιθανή μελλοντική διαπίστωσή μας η διδασκαλία τέτοιων θεμάτων από τον Δαμοδό αποκαλύπτει νεωτερικό διαφωτιστικό πνεύμα κι έναν ορθολογιστικό προσανατολισμό.

IV. Βασικές φιλοσοφικές ιδέες στο χειρόγραφο του Δαμοδού

Στο χειρόγραφο που μελετάμε θίγονται πολλά θέματα φυσικής φιλοσοφίας. Όπως θα θίξουμε εδώ με μεγάλη συντομία τρία είναι τα βασικά σημεία: α) οι αρχές του φυσικού σώματος, β) η θεωρία των ποιοτήτων, γ) η πιθανή υπόθεσή μας ότι ο Δαμοδός γνωρίζει το σημαντικό έργο του Άγγλου φιλοσόφου Walter Charleton που δημοσιεύτηκε στο Λονδίνο το 1654.

και στη συνέχεια για ορισμένες καταστάσεις που απορρέουν από την ψυχή, όπως ο ύπνος, η εγρήγορση, η νεότης, η ηλικία, ο θάνατος και άλλα παρόμοια ομιλεί στα *Μικρά Φυσικά*. Μετά από εκείνα τα αντικείμενα, τα έμψυχα πράγματα καθ' εαυτά, μερικά είναι ζώα και μερικά φυτά. Τα είδη των ζώων αναλύει ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ εκτενώς στο *Ιστορία ζώων και το Περί μορίων ζώων*. Τέλος υπάρχει το αριστοτελικό έργο *Περί Φυτών...* (μετάφραση δική μου). Ο F. TOLETUS είχε εκδώσει (Βενετία, 1573, β' έκδοση, 1589) εκτενή σχόλια στα φυσικά έργα του Αριστοτέλη με τον τίτλο, *Commentaria una cum quaestionibus in octo libros de physiaca*.

22. ΔΕΠΟΥΝΤΗΣ, Λ., - ΤΙΜ, ΖΗΣΗΣ (εκδ.), *Σύνοψις Ήθικης φιλοσοφίας Βικεντίου Δαμοδού*, Αθήνα, 1940.

23. Κριτική έκδοση (edition princeps) αυτού του έργου του Δαμοδού, εκπόνησε η Β. Μπόμπου-Σταμάτη. Βλ. ΒΙΚΕΝΤΙΟΣ ΔΑΜΟΔΟΣ, *Συνταγμάτιον Μεταφυσικής*, επιμέλεια-εισαγωγή Β. Μπόμπου-Σταμάτη, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Τομέας Φιλοσοφίας στη σειρά Κείμενα Νεοελλήνων Φιλοσόφων, αρ. II, Ιωάννινα 2002.

Α) Ο Δαμοδός δεν θεωρεί τη «φυσική» ως πρακτική επιστήμη, αλλά ως «θεωρητική» γιατί αυτή «σαφηνίζει τήν φύσιν καί τά ιδιώματα τοῦ φυσικοῦ σώματος». Η προσπάθεια γνώσης του φυσικού σώματος κατά το χειρόγραφο πρέπει να προσανατολίζεται σε δύο κατευθύνσεις α) προς τη γνώση «τῶν ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ σώματος» και β) προς τη γνώση των «ιδιωτισμῶν αὐτοῦ τοῦ σώματος».

Όλες τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί γύρω από τις αρχές του φυσικού σώματος κατατάσσει ο Δαμοδός από τη μια μεριά 1) σ' αυτές των «περιπατητικῶν» και από την άλλη σε εκείνες 2) των «ἀντιπεριπατητικῶν». Οι «περιπατητικοί» υποστηρίζουν ότι οι αρχές του «φυσικοῦ σώματος» είναι τρεις: «ὕλη, μορφή, στέρσις». Ο Δαμοδός για τις αναλύσεις των απόψεων των «περιπατητικῶν» μελετά το «Ε' βιβλίο» των «Μετά τα Φυσικά» του Αριστοτέλη (βέβαια, εδώ πρόκειται για το Δ' βιβλίο). Ως προς τον ορισμό των «ἀρχῶν» γράφει τον αριστοτελικό ορισμό «ἀρχαί εἰσίν, ἐξ ὧν τί, ἢ γίγνεται, ἢ ὑπάρχει ἢ γνωρίζεται» (ΜτΦ, Δ1, 1013α17). Στη συνέχεια ο Δαμοδός ερμηνεύοντας την αριστοτελική θεώρηση διακρίνει τρία «εἶδη» αρχῶν. α) «τό μὲν τῆς γενέσεως, δι' ἧς τό πρᾶγμα γίνεται» β) «τό δέ τῆς συνθέσεως δι' ἧς τό πρᾶγμα ὑπάρχει καί σύγκεται» γ) «τό τῆς γνώσεως δι' ἧς τό πρᾶγμα γνωρίζεται».

Οι «ἀντιπεριπατητικοί» με την ορολογία του Δαμοδού υποστηρίζουν «συνίστασθαι τά φυσικά σώματα ὑπό μικροτάτων μορίων ἅπερ ἐφάνη τοῖς φιλοσόφοις ἐκείνοις (sic) ἄτομα καλεῖται».

Οι «αντιπεριπατητικοί» λέγονται, όπως γράφει, «Ατομισταί» και τους διαιρεί σε «τάξεις δύο». Στην πρώτη «τάξη» κατατάσσει τους: Επίκουρο, Ἀναξαγόρα, Γασένδο, Καρτέσιο, Νούτων (δηλ. τον Newton) και τον μαθητή του Μουσχεμβρόεχγον (πρόκειται για τον Ολλανδό Petrus van Musschnebroek (1692-1761) που ερμήνευσε τη φυσική φιλοσοφία του Newton με το έργο του *Elementa physicae in usus academicos* (Λευτεν 1734). Στη δεύτερη τάξη των «ατομιστῶν» κατατάσσει εκείνους που θέλουν «αἰσθητάς καί ὁρατάς καί πρώτας ἀρχάς» τους Θαλή, Διογένη Απολλωνιάτη, Ηράκλειτο, Ξενοφάνη, Εμπεδοκλή, Ευριπίδη, Μαϊνίαν (πρόκειται για τον Immanuel Maignan (1601-1690)· Ο Βούλγαρης στο έργο του *Ἀρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις*, εξελληνίζει τον Maignan ως Μαϊγνάνιο».

Αφού ο Δαμοδός εκθέτει και κρίνει τις απόψεις των αντιθέτων παρατάξεων «περί τῶν ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ σώματος» γράφει ξεχωριστό κεφάλαιο με τίτλο «Περί τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ φυσικοῦ σώματος κατά τήν ἡμετέραν γνώμην» (χειρ. 445-448). Εδώ ο Δαμοδός κρίνει όλους αυτούς. Ενδεικτικά αναφέρουμε μόνο τι γράφει ο Δαμοδός για την άποψη του Καρτέσιου, ο οποίος υποστήριξε στο έργο του, *Principia Philosophiae* (part III, section 52 επίσης I, 22 και II, 56), ότι το «σῶμα» (σωμάτιο) έχει μόνο μαθηματική έννοια και όχι υλική. Ο Δαμοδός γράφει: «Ἡπατήθη ὁ σοφώτατος Καρτέσιος, ἐπειδή καταγόμενος ὅλως εἰς τὰς μαθηματικές ἐπιστήμας, τό σῶμα μαθηματικῶς ἐθεώρησεν

οὐχί δέ φυσικῶς καί διαφοράν τῶν δύο τούτων οὐκ εἶδε. Πρόσεχε ἄρα Καρτέσιε καί μετὰ δέ εἰδέναι τί τό φυσικόν καί τί τό μαθηματικόν σῶμα κράζον φωνῇ μεγάλη ὅτι ἠπατήθης».

Ο Δαμοδός υιοθετεῖ τις απόψεις του Γάλλου Gassendi (1592-1655) περί του «φυσικού σώματος».

Στο χειρόγραφο διαβάζουμε: «οὗτος ὁ Γασένδος, χριστιανός τήν θρησκείαν, Γάλλος τό γένος, ὅς τοῦ Ἐπικούρου ἀκριβῶς ἐξετάσατο τό σύστημα, διορθωμένον καί ἐπροσδέχθη καί ἐδίδαξε: θέλει λοιπόν ὁ Γασένδος, τά άτομα ἀγέννητα, ἀλλά παρά τοῦ Θεοῦ πεπλασμένα, καί αὐτά διδάσκει πεπερασμένα τόν ἀριθμόν, τήν φύσιν στερεά, καί τό σχῆμα καί τό μέγεθος καί τήν ἔμφυτον κίνησιν διαφέροντα. Ἐξ ὧν διά τῆς διαφοροῦ διαθέσεως σύγκειται πᾶν γένος φυσικοῦ σώματος».

Στο ερώτημα γιατί υιοθετεῖ ο Δαμοδός την άποψη του Gassendi η απάντησή είναι ότι αυτός μιλάει για «θειστικό ατομισμό» όπως αλλού έχουμε αποδείξει²⁴. Ο Gassendi είχε δημοσιεύσει στη Λυών το έργο του με τίτλο: *Syntagma Philosophiae Epicuri* (Amsterdam 1649) όπου ρητά αναφέρει «ὁ Θεός εἶναι δημιουργός τῶν ἀτόμων» (section IV, pp. 287-295) και η κίνησή τους γίνεται gratia dei. Το ίδιο υποστήριξε ο Newton τόσο στην Οπτική (p. 400) του όσο και στα *Principia* πως ο Θεός δημιούργησε και κινεί τα particles (τα δημοκρίτεια άτομα είχαν εξορισθεί)²⁵.

Όπως διαβάζουμε στο χειρόγραφο, ο Δαμοδός αναλύει στους μαθητές του το οντολογικο-γνωσιολογικό σχήμα με το οποίο ερμηνευόταν η διαδικασία της γνώσης. Το σχήμα αυτό βρίσκουμε στα έργα πολλών στοχαστών του 17ου αιώνα, ειδικά στους J. Locke²⁶, του D. Hume, τον Thomas Reid²⁷, όπως σε παλαιότερες εργασίες μας έχουμε δείξει (primae qualitates – secundae qualitates)²⁸.

24. ΔΕΛΛΗΣ, Ι.Γ. «Ο θειστικός ατομισμός και οι γνωσιολογικές του προεκτάσεις», στο *Η αρχαία Ελλάδα και ο σύγχρονος κόσμος*, Α' Παγκόσμιο Συνέδριο (Ολυμπία, Αύγουστος 1997), επιμέλεια Σ.Α. ΣΚΑΡΤΣΗΣ, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 1998, σσ. 287-303.

25. Βλ. JOHN, G. DELLIS, «The difference between Newton and Democritus: God as the Creator of Particles and cause of their motion» στο: *Influence of Hellenic Philosophy on the Contemporary world*, (eds) JOHN G. DELLIS, and STEPHANOS A. PAIPETHS, Cambridge Scholars Publishing, 2019, pp. 11-29.

26. «Επιδράσεις της γνωσιολογίας του Δημοκρίτου στο Essay του J. Locke: η περίπτωση του σχήματος πρωτεύουσες-δευτερεύουσες ιδιότητες» στο ΕΥ. ΜΑΡΑΓΓΙΑΝΟΥ, (επιμέλεια) *Φιλοσοφίας αγωνίσματα*. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Κ.Ι. Βουδούρη, Αθήνα, Ιωνία, 2004, σσ. 163-182.

27. Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, «Γνωσιολογικές απόψεις του Δημοκρίτου στην επιστημολογία του Th. Reid» στο Ι.Κ. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ - Π. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ (επιμέλεια), *Ευεργεσίη: τόμος χαριστήριος στον Παναγιώτη Ι. Κοντά*, τόμ. Β', Αθήνα, 2006, σσ. 849-861.

28. Βλ. ενδεικτικά Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, Το «λήμμα» «πρωτεύουσες – δευτερεύουσες ιδιότητες» στο *Φιλοσοφικο-Κοινωνιολογικό Λεξικό*, εκδ. Καπόπουλος, Αθήνα 1995, τόμος Δ', σσ. 260-262.

Εισηγητής του σχήματος, όπως έχουμε αποδείξει είναι ο Δημόκριτος. Τα άτομα έχουν βασικές σταθερές και μόνιμες ιδιότητες (κατηγορήματα) (σχήμα – μέγεθος – κίνηση) κι όταν σχηματίζουν εξαιτίας της κίνησής τους «συγκρίματα» για τη δημιουργία διαφόρων σωμάτων οι ιδιότητες αυτές συνεχίζουν να ενυπάρχουν στα νέα σώματα. Αυτές είναι «πρωτεύουσες ιδιότητες». Τα σώματα έχουν και κάποιες μεταβλητές ιδιότητες, τις δευτερεύουσες. Όσο περισσότερες από αυτές τις ιδιότητες αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος τόσο ακριβέστερα γνωρίζει ένα αντικείμενο. Ο Δημόκριτος υποστήριξε ότι τα άτομα έχουν «πρωτεύουσες» ιδιότητες που είναι αληθείς «έτεϊ», ενώ οι «δευτερεύουσες ιδιότητες» είναι «νόμω», όπως το «χρώμα», το «γλυκύ», το «πικρό», το «μαλακό», το «σκληρό» κ.λ.π. Αυτές οι «νόμω» ιδιότητες δεν προσδιορίζουν τα πράγματα, αφού σε κάθε περίπτωση είναι μεταβλητές και ο άνθρωπος τις αντιλαμβάνεται στη μεταβλητότητά τους μέσω των αισθήσεων.

Αυτό τον προβληματισμό «περί ποιότητων» όπως διαμορφώθηκε στη Δύση τον 17ο αιώνα, διαβάζουμε σ' ένα κεφάλαιο αυτού του χειρόγραφου

Ο Δαμοδός πρώτα ορίζει τι είναι «ποιότης»: «ποιότης, άφρημένη, ήτοι συμβάν άφρημένον λέγεται τό δυνάμενον ύπάρχειν καί μή ύπάρχειν έν τῷ ύποκειμένῳ άνευ τῆς τοῦ ύποκειμένου φθορᾶς». Η «ποιότητα» είναι κάτι αφηρημένο αυτό καθ' αυτό. Με τη λέξη «συμβάν» αποδίδει ο Δαμοδός τα «συμβεβηκότα», τα φαινόμενα. Διαιρεί ο Δαμοδός την «ποιότητα» ως «άφρημένον συμβάν», «εις λογικόν καί φυσικόν» και προσδιορίζει ως λογικόν ό,τι ύπάρχει εκτός του συγκεκριμένου αντικειμένου, ενώ ως «φυσικόν» θεωρεί το «ένυπάρχον τῷ ύποκειμένῳ» και φέρνει ως παράδειγμα «τη ζέση του πυρός». Αυτή η διαίρεση των «συμβάντων», δηλαδή των «ιδιοτήτων» είναι φανερό πως μπορεί να αντιστοιχισθεί από τη μια μεριά το «λογικά συμβάντα» με τις «δευτερεύουσες ιδιότητες», τις «νόμω» κατά Δημόκριτο, από την άλλη τα «φυσικά» με τις «πρωτεύουσες» τις «έτεϊ» κατά Δημόκριτο.

Στη συνέχεια του χειρογράφου διαβάζουμε ότι ο Δαμοδός διαιρεί το «φυσικό συμβάν» με άλλα λόγια τις «πρωτεύουσες ιδιότητες» α) «εις υλικόν συμβάν» και β) σε «πνευματικό συμβάν». Το πρώτο ύπάρχει μέσα σ' ένα υλικό υποκείμενο π.χ. η ζέση ενώ το δεύτερο είναι αυτό που αντιλαμβανόμαστε. Διαιρεί ακόμη ο Δαμοδός τα «συμβάντα», δηλαδή τις «ποιότητες» α) σε «αφηρημένα» και β) σε «τροπικά». Ως «αφηρημένα» αναφέρει τη «γεύσιν, το φως», ενώ ως «τροπικά» καταγράφει τον «σχηματισμόν του σώματος, την τοπική κίνησιν, την σταθερότητα ή όχι θέσης». Τα πρώτα τα «άφρημένα συμβάντα» δύνανται έκ τῶν ύποκειμένων χωρίσαι, ενώ τα δεύτερα τα «τροπικά» δεν είναι δυνατόν ν' αποχωρισθούν από τα σώματα. Είναι προφανές ότι με τον όρο «άφρημένα συμβάντα» ο Δαμοδός εννοεί τις «δευτερεύουσες ιδιότητες» οι οποίες δεν προσδιορίζουν τα σώματα με σταθερό τρόπο, αλλά αποδίδονται από τις αισθήσεις σ' αυτά χωρίς να γνωρίζουμε αν πράγματι στ' αλήθεια ύπάρχουν. Γι' αυτό λέει: «ή γλυκύτητα ήτις ύπάρχει εις τό ήμέτερον τῆς γεύσεως

ὄργανον, οὐχί καί εἰς το σῶμα τοῦ σακχάρου». Με τα «τροπικά συμβάντα» εννοεί τις «πρωτεύουσες ιδιότητες». Σχετικά με το θέμα των «ποιότητων» αναφέρει ακόμη «Τά εἶδη τῶν ποιότητων κατά τούς νεότερους εἰσίν ἐνεργητικά ἢ ἀνεργητικά: ἡ ζῆσι, τό ρίγος εἰσίν ἐνεργητικάί ποιότητες, αὗται γάρ ἄπαντα τά σώματα ἀλλοιοῦσι αἱ ἀνεργεῖς καί ἐν τῷ ἰδίῳ μένουσιν». Θεωρούμε ότι η νοητική προσπάθεια προσδιορισμού όσο το δυνατόν περισσοτέρων «δευτερευουσῶν ιδιοτήτων» οδηγεί στην ακριβέστερη γνώση.

Γνωρίζει ακόμη ο Δαμοδός και τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τις «κεκρυμμένες ιδιότητες» (*occultae qualitates*)²⁹, ὅρο τον οποίον απαντάμε και στα *Principia* του Νεύτωνος. Ως τέτοιες ιδιότητες αναφέρει ο Δαμοδός αυτές του «ἠλεκτροῦ και του μαγνήτου». Η φύση των ιδιοτήτων αυτών για την εποχή εκείνη παρέμενε άγνωστη και μη ανάξιμη.

Το κείμενο-χειρόγραφο που μελετούμε έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο από πλευράς Φυσικής Φιλοσοφίας όσο και από πλευράς ιστορίας της Επιστήμης. Δείχνει το υψηλό επίπεδο των παραδόσεων του Δαμοδού και την ευρεία ενημέρωσή του. Το κείμενο είναι κατάστικτο από πολλές αναφορές σε γνωστούς και αγνώστους ευρωπαίους στοχαστές, όπως τον Λεϊβνίτζιο (*Leibniz*) και το Βόλφιο (*Chr. Wolf*), στο «σύστημα τοῦ Νεῦτον» (έτσι το γράφει) και τον μαθητή του Μουσσκεμβρόχερον (*Musschenbrock*). Επίσης στους «Σιλβάνο» και «Ροάλλτιο» πρόκειται για τους καρτεσιανούς *Sylvan Regis* (1632-1707) και *J. Rohault* (1620-1675).

Το ακανθώδες ερώτημα που παραμένει για έρευνα είναι ποια ή ποιες είναι οι πηγές του Δαμοδού πάνω στο θέμα της φυσιολογίας. Είναι αποκλειστικά ο *Gassendi* πάντως κατά τον 17ο αιώνα γράφτηκε πλήθος έργων με τον ίδιο τίτλο αλλά και το περιεχόμενο.

Μια υπόθεση που κάνουμε για την ώρα είναι πως ο Δαμοδός γνώριζε το έργο του *Walter Charleton* (1619-1707), γιατροῦ του *Καρόλου Β'* και μέλους της *Royal Society*, που δημοσιεύτηκε το 1654. Ο τίτλος του είναι εκτενής *Physiologia: Epicuro – Gassendo – Charletoniana: or a Fabrick of Science Natural, upon the Hypothesis of Atoms*. Τίτλους πολλών κεφαλαίων αυτού του έργου βρίσκουμε και στο χειρόγραφο όπως π.χ. «περί ποιότητων σωμάτων», χειρ. Δαμοδού 486-488, *Charleton*, «*The origine Qualities*» (pp. 127-135). Ίσως η υπόθεση μας να διαψευσθεί και ο Δαμοδός να μεταφράζει επιλεκτικά με δικές του παρεμβάσεις άλλο παρόμοιο έργο ή από τα πολλά που κυκλοφορούσαν στην εποχή του.

Ίσως μας βοηθάει στην ανίχνευση του πρωτοτύπου ή των πηγών του

29. Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, «Φαινόμενον και «*occultae qualitates*»: δύο Σκεπτικές εκδοχές στη φιλοσοφία του *Isaac Newton*», *Skepsis, A Journal of Philosophy and Interdisciplinary Research*, 6, 1995: pp. 149-177.

Δαμοδού για τη συγγραφή της «Φυσιολογίας» ό,τι γράφει ο ίδιος στο Προόμιμο ανέκδοτου χειρογράφου στον κώδικα της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης γράφει εδώ σύμφωνα με τη μεταγραφή της Μπόμπου-Σταμάτη:

«Ὁ σκοπός μου δέν ἐστάθη ἄλλο παρά νά κάμω γνωστά εἰς τό περίδο-
ξον γένος μας πρός χάριν ἐκείνων δηλαδή, ὅπου ὄντως σπουδαῖοι δέν
ἀπόκτησαν τήν λατινικήν φωνήν τά ὅσα ἐξεῦρεν ἡ ἀγχίνοια τῶν νεοτέ-
ρων μέ τά ὅποια ἠῤῥησαν καί ἐλάμπρυναν τόσον τά ἐφευρήματα τῶν
παλαιῶν...»³⁰.

Το παράθεμα δηλώνει ότι η γνώση της λατινικής είναι το μέσο να κάνει γνωστά ο Δαμοδός στον ελληνικό χώρο επιτεύγματα της Δύσης. Τούτο σημαίνει ότι το πρωτότυπο από το οποίο μεταφράζει ο Δαμοδός είναι σίγουρα στη Λατινική.

Συμπερασματικά να σημειώσουμε ότι ο Δαμοδός στα μαθήματά του περί φυσιολογίας συνενώνει την παράδοση με τη νεωτερικότητα. Αρχίζει με τη διδασκαλία αριστοτελικών απόψεων και φθάνει στον Newton και τον Gassendi. Υπερβαίνει έτσι τη διαμάχη *ancients and moderns* που είχε απασχολήσει τη φιλοσοφία και την επιστήμη στη Δύση. Δεν ξεχνά την ελληνική αρχαιότητα, αλλά υιοθετεί συνειδητά και τα επιτεύγματα της δυτικής σκέψης της εποχής του στην «πειραματική φιλοσοφία» και την επιστήμη. Συγκεκριμένα η πρόταση από το παραπάνω παράθεμα, «ὅσα ἐξεῦρεν ἡ ἀγχίνοια τῶν νεωτέρων μέ τά ὅποια ἠῤῥησαν καί ἐλάμπρυναν τόσον τά ἐφευρήματα τῶν παλαιῶν» αποκαλύπτει ότι ο Δαμοδός από τη μια μεριά γνωρίζει τις διαστάσεις του θέματος στη Δύση και από την άλλη παίρνει συνειδητά συνδυαστική θέση πάνω στο πρόβλημα.

30. Β. ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *Ο Βικέντιος Δαμοδός*, ὁ.π., σσ. 261-263. Για το θέμα αυτό βλ. ενδεικτικά Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Η συμβολή της αρχαίας ατομικής θεωρίας στην πρόοδο της φυσικής τον 17ο αιώνα*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα, 1998, σσ. 21-31· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὁψεις προβληματισμού περί παιδείας στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό*, ὁ.π., 2014, σσ. 120-122 όπου και εκτενής βιβλιογραφία. Βλ. επίσης *Journal of the History of Ideas*, vol. XLVIII, no 1, 1987, pp. 1-50. Το τεύχος αυτό του περιοδικού περιέχει τα πρακτικά *Symposium*, της *American Historical Association*, που έγινε στο Σικάγο των ΗΠΑ, 30 Δεκεμβρίου 1984. Το ίδιο πρόβλημα εξετάζει με αναφορές στην αφετηρία του ο HANS BARON, «The quarrel of the ancients and the moderns, as a problem for Renaissance scholarship», *Journal of the History of Ideas*, xx (1959), pp. 3-22. Βλ. και το λήμμα «Ancients and moderns» στην *Encyclopedia of the Enlightenment*, ibidem, vol. I, pp. 55-57 και βιβλιογραφία. Βλ. και *The Blackwell Companion to Enlightenment* (eds) JOHN W. YOLTON, et al., Oxford, 1995, pp 25-26.

Για έρευνα μένει η σύγκριση αυτού του χειρογράφου με τ' άλλα στο πλαίσιο μιας μελλοντικής κριτικής έκδοσής του³¹.

Σε κάθε περίπτωση το έργο του Δαμοδού ως δασκάλου της φιλοσοφίας θα παραμένει αξιοσημείωτη και η προσφορά του στην παιδεία του Γένους ανεκτίμητη.

Νομίζω ότι πρέπει να επαναλάβω άλλη μία φορά εδώ πως τα Επτάνησα αποτέλεσαν τη γέφυρα από όπου πέρασε η νεωτερική Φιλοσοφία στην τότε Ελλάδα³².

31. Ο φίλος συνάδελφος Κ.Θ. Πέτσιος, μετά την ανακοίνωσή μου και εντός της αιθούσης, που είπε πως ο Δαμοδός, όπως και σε άλλα έργα του, έτσι και στην «Φυσιολογία» έχει υπόψη του, αν δεν μεταφράζει πιστά το έργο του Γάλλου φιλοσόφου Edmundus Puchotius (1651-1734), *Institutiones* (: Physice), 1733, και τον ευχαριστώ πολύ. Ο Puchotius εθήτευσε ως καθηγητής φιλοσοφίας στο College des Grassins, στο College de Quatre-Nations και στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού. Βλ. την αξιολογη μελέτη του Κ.Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ, «Το φιλοσοφικό έργο του Edmundus Puchotius και το Συνταγματίον Μεταφυσικής του Βικέντιου Δαμοδού», *Ο Έρανιστής*, τόμ. 27 (2009), ειδικά σσ. 85-96. Χρησιμοποιεί στη μελέτη του το «αυτόγραφο χειρόγραφο 52 της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», ενώ στη μελέτη μου έχω υπόψη μου, όπως σημείωσα παραπάνω, το αντίγραφο της Βιβλιοθήκης Ληξουρίου.

32. Ι.Γ. ΔΕΛΛΗΣ, «Η φιλοσοφία στα Επτάνησα», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 9 (2003), σσ. 79-102.

